

DEBATT

Om vetenskaplig realism¹

PATRIK ASPERS

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

I det dubbelnummer av Sociologisk forskning som bland annat behandlar sociologins framtid deltar Thomas Brante med ett förslag (Brante 1997). Brante menar att sociologin skall vara offensiv och vetenskaplig, till skillnad mot vad han menar den vara idag. Medlet som han anvisar för att föra sociologin dithän är att bedriva forskning efter en naturvetenskapligt inspirerad "nivåontologi". Grundbulten för denna ontologi är det han kallar "kausal realism", som anger riktningen för vetenskapligt arbete. Även om jag inte delar åsikten att lösningen för sociologins problem står att finna i "kausal realism", så håller jag med om Brantes syn på sociologins främsta svaghet, ämnets svaga teoriutveckling. Likaså delar jag ståndpunkten att förklaringar är en central uppgift för sociologin, kritiken av variabelsociologin, samt intresset för mekanismer, även om vi nog talar om delvis olika saker.

Syftet med denna korta artikel är att argumentera mot den vetenskapliga realismen, och dessutom att skissera det alternativ som förespråkas för samhällsvetenskapen i denna artikel: vetenskaplig antirealism.² Det görs genom att inledningsvis presentera grundtankarna för realismen. Därefter diskuteras några argument mot den ståndpunkten. I samband med detta diskuteras helt kort vetenskaplig antirealism. Det är svårt att föra en isolerad diskussion om realism, särskilt då många av argumenten för realism även är implicita argument mot antirealism. Det visas också hur frågan om holism kontra individualism inom samhällsvetenskapen är kopplad till frågan om realism. Argumenten som presenteras i denna artikel är inte enbart riktade mot den "kausala realismen", utan mot realismens grund.

Vetenskaplig realism

Det är inledningsvis nödvändigt att klargöra huvuddragen i vetenskaplig realism. Det är därvidlag viktigt att inte blanda samman vetenskaplig med "vardaglig" realism, det vill säga tanken om att begrepp som "berg" och "människor" refererar till något som existerar. Bas Van Fraassen menar att de vetenskapliga realisterna hävdar att: "Science aims to give us, in its theories, a literally true story of what the world is like; and acceptance of a scientific theory involves the belief that it is true" (1980:8). Vetenskaplig realism innebär alltså att även de begrepp som används i teorier, och avser reellt existerande "ting" eller "fakta" i verkligheten, refererar, även om de inte nödvändighetsvis har empiriskt stöd av observationsatser. Således

menar realisten att de satser som används inom både vardaglig och vetenskaplig realism i stort sett har samma status, detta trots att de inte har samma epistemologiska status (exempelvis kan man inte med blotta ögat se en atom, eller ett samhälle). Ett av de vanligaste kriterierna för existens är att de teoretiska begreppen refererar till "objekt". Om det begreppet refererar till "finns" så har vi ett kriterium för existens. Nedan talas enbart om realism, men det är den vetenskapliga realismen som avses. Brantes variant skiljer sig delvis från denna allmänna position, vilket skall visas nedan.

Brante menar att det finns vissa fakta eller kunskapsobjekt som vi skall utgå ifrån när vi bedriver forskning. Genom att vi är ense om dessa så kan kumulativ forskning bedrivas, en idé som tycks vara hämtad från naturvetenskapen (1997:315). För att nå detta vetenskapliga mål, som på intet sätt är okontroversiellt, menar Brante att vi skall undvika att debattera frågan om realism och antirealism i vetenskapen. Brantes slutsats är att vi skall bli kausala realister. Men vilka är skälen till detta, varför är kausal realism en bättre ståndpunkt än exempelvis någon variant av antirealism?

Ett skäl till att välja en realistisk framför en antirealistisk position är att den senare är mer svårförenlig med kumulativ forskning.³ Anledningen därtill är att antirealism bland annat förknippas med inkommensurabla teorier. Inkommensurabilitet innebär förutom omöjligheten av kumulativitet inom forskningen (inomparadigmatiskt kumulativitet per definition undantagen), normalt även att man inte kan jämföra två teorier, följaktligen kan inte en teori anses vara bättre än en annan.⁴ För att förstå detta måste man ha kärnan i antirealism klar för sig: teorier och dess beståndsdelar är varken sanna eller falska, de utgör endast redskap för att förklara eller predicera sociala fenomen.

Brantes tes om realism innebär en slags pragmatisk ståndpunkt vilken kan sammanfattas som: "låt oss sluta diskutera; gör så här!". Varför är detta pragmatiskt? En pragmatiker skulle kunna bedriva forskning "som om" denne vore realist, skillnaden skulle endast vara att man inte tror att den doktrin som man arbetar efter är sann. En pragmatisk ståndpunkt, likt William James (1907), innebär att det sätt som vetenskapssamfundet definierar sanning och därmed relaterade begrepp, också är det enda möjliga sättet. Något externt kriterium står inte att finna, det är istället en "heuristisk" aspekt som är avgörande.⁵

Det är dock relativt poänglöst att vara realist utan att samtidigt hävda att man kan veta om man når sanningen. Det är alltså i det närmaste meningslöst att säga att det finns en sanning, något som ligger implicit i realismen, utan att koppla det till ett sätt att avgöra huruvida man nått dithän eller inte, eller ens närmat sig den. Utan ett dylikt kriterium finns det inget som i princip behöver särskilja en realist

från en pragmatiker. Om man, som Brante, säger att det finns en av oss oberoende verklighet men samtidigt hävdar att vi aldrig kan vara säkra på om vi har lyckas beskriva den med våra teorier, så har man i mångt och mycket tömt realismen på substans.⁶ Anledningen är att de entiteter man säger sig vara realist om, eller den princip som används för att särskilja de objekt som är reella från dem som inte är reella, fullständigt saknar grund. Vad som blir kvar är postulat, och ett postulat är ju ett påstående, vilket vi inte kan legitimera med bevis. Denna tendens märks tydligt i Brantes artikel: någon stark legitimitetsgrund för de "kunskapsobjekt" som han menar existerar, "familjer"; "organisationer" med mera, presenteras inte. Det är givetvis inget fel i att postulera. Men i och med detta kan man inte säga att man är realist, om man inte vill tömma begreppet fullständigt. Anledningen, som sagts, är att vetenskaplig realism implicerar att teorierna avser ge en "korrekt" bild av verkligheten. I ljuset av detta kan Brante knappast räknas som realist eftersom han anbefaller teoretisk pluralism, vilket oundvikligen leder till inkommensurabilitet, något som dock inte tycks inverka menligt på en realistisk position enligt honom. För även om Brante endast säger sig vara realist vad beträffar kunskapsobjekten, och inte de teorier som innehåller dem, krävs ett kriterium för kunskapsobjektens existens, vilket alltså måste kopplas till sanning. Problemet med att vara realist och samtidigt acceptera inkommensurabilitet kvarstår därmed. För inkommensurabilitet innebär ju att två teorier talar om olika saker, trots att de kan använda samma begrepp. Enligt den tolkning av Brantes text som här görs måste man dra slutsatsen att Brante är en pragmatiker, en "som om" realist. Denna tolkning stärks genom att han talar om "konstruerade" begrepp som inte behöver ha någon referens (1997:317). Han hamnar då relativt nära vår position. Huruvida Brante är realist, alldeles bortsett från hans egna utsagor, eller inte är inte helt lätt att avgöra. I den fortsatta diskussionen tas inte hänsyn till detta, istället betraktas i första hand de argument som förs fram för realismen. För även om Brante inte är en konsistent realist så för han fram argument för realismen.

Argument för vetenskaplig realism och antirealism

Nedan granskas andra centrala delar i Brantes argumentation. Argumentet om nivågruppering är empirisk grundat, och bygger således på induktion. Det är kanske inte inledningsvis uppenbart att detta är ett argument för vetenskaplig realism, men dess struktur är i princip en försvagad variant av det så kallade mirakelargumentet.⁷ Det argumentet går ut på att det skulle vara ett mirakel om vetenskapen har nått så stora framgångar som den har om den inte lyckades beskriva verkligheten på ett korrekt sätt. Nu hävdar väl ingen att sociologin har lyckats särskilt väl, men grundtanken tycks locka Brante, eftersom han tar den av honom skisserade nivå-

rande inte krävs av en metodologisk holist. För att inse detta behöver man bara granska det argument som Nozick presenterar: inte en enda förklaring kan vara självrefererande så till vida att den förklarar vad den avser att förklara, explanandum, och dessutom förklarar explanans (1981:116).¹² Således, både metodologiska holister och individualister, och alla grupperingar däremellan, emotser detta problem.

Vad mer kan anföras som bevis för existensen av sociala entiteter? Ett sätt är att ta fasta på tanken om att sociala entiteter har en slags kausal kraft att verka, och man skulle därför indirekt kunna hävda existensen av sociala entiter om det går att visa hur detta sker. Eller som Brante lägger orden "kausal kapacitet är ett kriterium på existens" (1997:320). Realister slingrar sig ofta när de skall beskriva mer exakt hur mekanismer etcetera har kausal kraft. Brante bygger en palissad av olika slag av kausalitet, exempelvis "strukturell", "expressiv", och "kausala feed-backöglor" (1997:320). Men ett problem med tanken på att sociala strukturer och liknande skulle ha en kausal kraft är att det mänskliga handlingssubjektet transcenderar den påstådda kausaliteten hos en struktur eller annan entitet. Antag att en struktur som sägs producera en effekt har identifierats. Givet att en individ känner detta så kan denne välja att handla så att strukturens påstådda effekt omintetgörs, och få realister motsäger nog detta. Realisten hävdar förvisso endast att strukturer och andra former av mekanismer har en möjlig kausal kapacitet. Men det är helt klart att individens kausala kraft är av en annan dignitet än kausaliteten hos sociala entiteter. En organisation kan i ljuset av enkelhetsprincipen "handla", men denna "handling" bör i sin tur rimligen förstås utifrån individers handlingar, och detta borde avspeglas i vetenskapliga teorier.

Brante menar att människors föreställning om "Gud" kan vara en kausal mekanism, då den föreställningen enligt honom har förmågan att generera historiska och sociala konsekvenser (1997:333). Men i ljuset av ovanstående hävdas att det endast är individer som har kausal kraft. En individ handlar utifrån skäl, och om hon ber till Gud för att få en Mercedes så är föreställningen (om Gud) att betrakta som en orsak, tillsammans med önskan om bilen. Men av detta följer inte att föreställningen i sig har kausal kraft. Det skulle närmast vara som att säga att allt har kausal kraft, då allt har en möjlighet att vara exempelvis en föreställning. Detta argument är alltså inte detsamma som det uppenbara faktum att endast individer handlar, något som de flesta går med på. Poängen med detta argument är istället att det inte är meningsfullt att tillskriva föremål och föreställningar kausal kraft i sig, även om dessa kan vara del i en orsak. Ty strängt taget har endast individer "kausal kraft" (om nu begreppet skall användas) att transcendera "lagar" och kausala mekanismer. Man kan därför inte tala om att de analytiskt konstruerade kategorierna föreställningar och preferenser i sig har en kausal kraft, istället bör man skall tala om

individ, och att först i detta stadi föra in tanken om "kausal kraft".

Det är alltså den holistiska (realisten) som måste övertyga den (antirealistiska) individualisten att denne missar något vid en analys. Detta eftersom de båda accepterar individers existens, men att inget tycks tillföras av en realistisk syn på sociala entiter eller kunskapsobjekt.

Sammanfattande diskussion

Det är hög tid att dra samman de tankar som presenterats. Anledningen till att hålla en antirealistisk position inom samhällsvetenskapen är först och främst baserad på insikten att det inte finns något externt sanningskriterium. Begrepp som sanning och kunskap, om de överhuvud har mening i den vetenskapliga processen, är relativa. Vetenskapliga "paradigm" existerar, vilket innebär att teorier är inkommensurabla. Det är därför rimligare att se de vetenskapliga teorierna som instrument för forskarens intresse vilket praktiskt resulterar i frågeställning etcetera i undersökningar. Utifrån denna grund framfördes argumentet att individen dels har ett epistemologiskt primat, likaväl som ett transcendentalt genererat handlingsprimat. Det epistemologiska primatet, som är en grund för individens ontologiska status, skall ses i ljuset av diskussionen om sociala entiteters ontologiska status. Ty det är ju i första hand dessa som frågan om realism i samhällsvetenskapen tycks handla om. Detta, tillsammans med övriga argument mot "existensen" av sociala entiteter, ledde oss till positionen om metodologisk individualism. Vidare, den grund som vardagspsykologin innebär: handlingar med motiv som orsaker, är i denna vår värld det starkaste sättet att bygga förklaringar. Man kan kanske vara realist om dessa begrepp, men hur detta skulle te sig är oklart. Således hävdas att antirealism i rådande situation är den enda rimliga positionen för samhällsvetenskapen, och att det inte finns något att vinna på att vara realist.

I anslutning till detta har det i artikeln hävdats att den grundlära som Brante anger som huvudriktning för framtida sociologi är behäftat med en rad svagheter. Det visades att den kausala realism som Brante för fram endast är en pragmatisk "som om" realism, där begreppet är kvar men innehållet har tömts ut. Vidare indikerades tvivel om rimligheten av den nivåontologi som Brante skisserade (detta tvivel kvarstår även om den presenteras som en pragmatisk grundad idé). Kanske bör man vända på den argumentering som Brante använder sig av vad beträffar "hämmande" vetenskap. Att börja arbeta efter Brantes nivågruppering, som är svagt underbyggd, kan nog inte annat än hämma framtida sociologi. Istället för att postulera färdanvisningar så kan sociologin utvecklas först när teoriutvecklingen sätts i centrum, precis som Brante säger, vilket dock innebär att vi även måste beakta de vetenskapsteoretiska frågeställningarna, ty dessa är en oundviklig del av sociologisk

teori. Men det enda som förhoppningsvis kan leda utvecklingen framåt är att den goda teorin som utvecklas tillämpas framgångsrikt i empiriska studier. Genom att goda studier presenteras inom ett perspektiv så kommer möjligen fler vetenskapare att anamma detta perspektiv, och det kan därigenom växa sig starkt. Det finns nog knappast någon vetenskaplig disciplin som har vuxit fram tack vare att man gemensamt har satt sig ner och bestämt vad man skall forska om. Konsensus växer i bästa fall fram med tiden, läs Thomas Kuhns *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. ■

Noter

¹ Jag tackar Lars Udehn, Peter Hedström, Michael Thålin och Fredrik Liljeros för kommentarer till denna artikel.

² Den diskussion om realism, vilken Brante kort nämner, som förts på svensk botten har i stort sett utgått från ett realistiskt perspektiv.

³ Det är dock viktigt att inse att det inte är så *a priori*. Om vetenskapssamhället är fullständigt eniga på pragmatiska grunder om de frågor som splittrar, så kan en kumulativ forskning bedrivas. Således är inte realism en förutsättning.

⁴ Hacking I (1983), diskuterar några olika varianter av inkommensurabilitet (kap 5).

⁵ Andra varianter av pragmatism finns. C. Peirce menar att sanning är det som vetenskapssamhället kommer fram till i det långa loppet, en variant som han döpte "pragmatism".

⁶ Brante säger ju explicit att "det finns inga absoluta kriterier på sanning" s 317.

⁷ Se M. Carrier (1991) för en kritik av mirakelargumentet.

⁸ Argumentet har samma logiska struktur som Poppers argument om *verisimilitude*. Tanken är att det finns tecken (indikationer) på att man är på rätt väg, men varför dessa egentligen är tecken kan man inte legitimera. Det fanns uppenbarligen tecken på att även flogiston existerade.

⁹ Märk väl den milda tolkningen som här görs, vi antar att Brantes nivågruppering är rimlig idag (vilket nog inte alla sociologer håller med om). Brante utesluter ju inte att man kan få en annan nivågruppering i framtiden. Detta förstärker bara intrycket att han talar om en pragmatisk realism, men som vi sett är inte detta en form av realism.

¹⁰ Förvisso talar Ahrne om Sverige, men spridningen är förmodligen större ju fler länder som man tar hänsyn till. Dessutom rymmer naturligtvis varje fas inom sociologin, exempelvis i Sverige, olika perspektiv, med inbördes olika synsätt.

¹¹ Begreppet metodologisk individualism används här i en vid mening, och täcker en ontologisk individualism, men även en epistemologisk och metodologisk individualism. Vad som avses i respektive fall framgår av kontexten.

¹² Weber kan sägas företräda en syn där holistiska begrepp används som samlingsnamn (Weber 1921-22:13-14). Det är dock inte ovanligt att just Weber hamnar i skottgluggen för realister som hävdar att han inte tillämpade den metodologiska individualismen i de mer empiriska

arbetena (Udehn 1987). Till Webers försvaret måste man säga att om man är intresserad av att grunda förklaringar i en subjektiv handlingsteori, så måste man ha tillgång till data som möjliggör detta. Många av Webers studier var ju inriktade på historiska fenomen, vilket naturligtvis minskar tillgängligheten av relevanta data för en weberiansk analys. Dessutom skulle nog få metodologiska individualister hävda att det är bättre att vara tyst än att tala utifrån ett ofullständigt material. Ofullständig information är snarare regel än undantag för forskaren. Vidare skall man komma ihåg att den metodologiska individualismen formulerades explicit sent i Webers karriär. Det vore orimligt, även om han hade haft tillgång till all upptänkt information, att akkräva honom full överensstämmelse mellan hans tidigare empiriska arbeten och de ståndpunkter som förs fram i *Ekonomi och Samhälle*.

¹³ En fortsatt diskussion på detta område låter sig inte göras utan en omfattande utökning av utrymme.

Referenser

- Ahrne, G. (1997) "Vad hände på åttiotalet?", *Sociologisk forskning*, 37 (1-2), s 269-282.
- Brante, T. (1997) "Kausal realism och sociologi", *Sociologisk forskning*, 37 (1-2), s 311-335.
- Carrier, M. (1991) "What is Wrong With the Miracle Argument?", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 22, (1), s 23-36.
- Hacking, I. (1983) *Representing and Intervening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, W. (1907/1955) *Pragmatism*. New York: Meridian Books.
- Maxwell, G. (1962/1970) "The Ontological Status of Theoretical Entities", s 225-233 i Brody, A. (red.) *Readings in the Philosophy of Science*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Nozick, R. (1981) *Philosophical Explanations*. Cambridge, Mass.: Belknap of Harvard University Press.
- Udehn, L. (1987) *Methodological Individualism - A Critical Appraisal*. Uppsala: University of Uppsala Dissertations.
- Van Fraassen, B. (1980) *The Scientific Image*. Oxford: Clarendon Press.
- Weber, M. (1921-22/1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.